Беларускі правапіс: традыцыі, пераемнасць і перспектывы

ІЎЧАНКАЎ Віктар Іванавіч,

загадчык кафедры стылістыкі і літаратурнага рэдагавання Інстытута журналістыкі Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта,

доктар філалагічных навук, прафесар

Беларуская мова – **дзяржаўная** мова суверэннай Беларусі і мова **тытульнай нацыі**

Закон Рэспублікі Беларусь ”Аб Правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі“

Артыкул 1. Зацвердзіць Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі (прыкладаюцца).

Артыкул 2. Дзяржаўныя органы, іншыя арганізацыі, грамадзяне Рэспублікі Беларусь, а таксама замежныя грамадзяне і асобы без грамадзянства, якія пастаянна ці часова пражываюць або часова знаходзяцца на тэрыторыі Рэспублікі Беларусь, павінны кіравацца Правіламі беларускай арфаграфіі і пунктуацыі, зацверджанымі гэтым Законам, ва ўсіх сферах і выпадках выкарыстання пісьмовай беларускай мовы.

Закон Рэспублікі Беларусь ”Аб Правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі“

Артыкул 3. Савету Міністраў Рэспублікі Беларусь да 1 верасня 2010 года:

забяспечыць прывядзенне актаў заканадаўства ў адпаведнасць з гэтым Законам;

прыняць іншыя меры, неабходныя для рэалізацыі палажэнняў гэтага Закона.

Артыкул 4. Гэты Закон уступае ў сілу з 1 верасня 2010 года, за выключэннем гэтага артыкула і артыкула 3, якія ўступаюць у сілу з дня афіцыйнага апублікавання гэтага Закона.

Закон Рэспублікі Беларусь ”Аб Правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі“

- **Беларускі закон аб правапісе – беспрэцэдэнтны крок у развіцці грамадства суверэннай і незалежнай Беларусі.**

*Ары**тмэ**тыка – арыфметыка,*

***ля**бірынт – лабірынт,*

***сылю**эт – сілуэт,*

*фі**лязо**фскі – філасофскі,*

***сь**нег – снег,*

***т**ўіндэк – **т**віндэк,*

***Бэт**леем – Віфлеем.*

Бухга**ль**тар – бухгалтар,

ка**бэ**ль – кабель,

кальц – кальцый,

на´тар – натрый,

рад – радый,

гербары**юм** – гербарый,

бандэ**рыльля** – бандэроль.

Руская рэформа азбукі і правапісу 1917-18 гг.

- Дэкрэтамі Наркамасветы 1917 года і СНК 1918 года ўводзіўся новы правапіс, у якім выключалася з рускага алфавіта некалькі літар і ўводзіўся шэраг арфаграфічных норм па прынцыпе вымаўлення. Для прэсы і справаводства абавязковай стала пастанова прэзідыума Вышэйшага савета народнай гаспадаркі “Аб скасаванні са звароту агульных літар рускай мовы”: (*і* десяцірычнае) і “іжыца” (Ѵ ѵ) былі заменены на *и (васьмерычнае)*, *ѣ* – на *е*, *ѳ* (фіта)– на *ф (ферт)*.

Іван Бунін:

- “Па загадзе самога Архангела Міхаіла не прыму бальшавіцкага правапісу. Ужо хаця б па той прычыне, што чалавечая рука не пісала нічога падобнага да таго, што пішацца цяпер па гэтым правапісе”.

Мікалай Трубяцкой у лісце да Якабсона:

- “Па-мойму, пакойны Шахматаў вялікі грэх на душу ўзяў, што асвяціў сваім аўтарытэтам новую арфаграфію”.

Новая рэдакцыя Правіл

1. Літара *о* пішацца толькі пад націскам: *год, кот, скрозь, шоўк, ко8лас, мо8ва, до8ўга, по8суд, аро8л, шо8лах, плячо8, даро8га, разго8ртваць, дапамо8га, дадатко8ва, жніво8, дэпо8, во8дар, о8канне, о8да, о8птам, о8рдэн, о8фіс, о8пера, Об, Орша, Омск, Обнінск, Осла,* Оксфард, Орск, *То8кіа, Ватэрло8а.*

Імёны ўласныя

- Антарыа, Антоніа, Байляньцзяа, Баа, Барнеа, Більбаа, Ваяа, Галілеа, Гаа, Даа, Лаа, Леа, Ляа, Мантэвідэа, Маа, Мінданаа, Мяа, Рамэа, Сяа, Таа, Цаа, Цічаа, Цындаа, Цяа, Чаа, Чжаа, Чжаадаа, Чырчэа, Яншаа,

Імёны ўласныя

- Асорыа, Бакачыа, Бенволіа, Біа-Біа, Валенцыа, Грэгорыа, Д’Анунцыа, Еўстахіа, Капіа, Кастэліа, Кіа, Кліа, Лючэнцыа, Мазачыа, Меркуцыа, Нунцыа, Паладыа, Петручыа, Пінокіа, Тэлезіа, Фульвіа і інш.

- Паводле новага правіла, акцэнты зменяцца: Атавіа (ён) — Атавія (яна). Тое ж будзем назіраць і ў імёнах: Аўрэліа—Аўрэлія; Базіліа—Базілія; Эміліа—Эмілія;

Эўгеніа—Эўгенія; Фабрыцыа—Фабрыцыя; Лючыа—Лючыя; Марыа—Марыя;

Маўрыцыа—Маўрыцыя; Разарыа—Разарыя, Сільвіа—Сільвія і г.д.

УВАГА!

- N.B. У “Правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі” (Мінск: Нац. цэнтр прававой інфарм. Рэсп. Беларусь, 2008. — 144 с.) наглядаем апячатку: на с. 42 замест Тао Юаньмінь трэба чытаць: Таа Юаньмінь.

Правапіс літары ё

- Літара *ё* пішацца не пад націскам у словах з коранем *ёд-* і *ёт-*:

  ёдапіры8н, ёта8цыя, ётава8нне, ёдзіно́л, ёдана́т, ёдафо́рм, ёда- (дэфіцы́т, прафіла́ктыка і інш.), ёдзі́раваны, ёдафо́рмны, калія ёдзі́д, ёдапіро́н, ёдыпамі́д, ёці́равацьб ётава́ны.

Напісанне першых частак *радыё-* і *радые-/я-:*

- Радыё (з лац.*radio* – выпраменьваю, выпускаю промні ← *radius* — прамень): Літара *ё* пішацца ў складаных словах з першай часткай *радыё-*:

радыёстанцыя, *радыёграма*, *радыёантэна*.

Дыялектнае: *радыва* і *радзіва.*

Напісанне першых частак *радыё-* і *радые-/я-:*

- Калі першая частка складанага слова ўтворана ад назвы хімічнага элемента *радый*, то пішацца літара *е*, якая з’яўляецца злучальнай галоснай: *радыебіяло8гія*, *радыеакты8ўнасць*, *радыеметры8чны*, *радыеізато8п* і інш.

У першым складзе перад націскам у гэтым выпадку пішацца *я*: *радыяме8трыя*, *радыяхі8мія*, *радыяло8гія*, *радыягра8фія*.

З часткай *радые-/я-* трэба пісаць:

- *радыеадчувальнасць, радыеактывацыйны, радыеактыўнасць, радыебіялогія, радыегенны, радыегеалагічны, радыеахоўны, радыеізатопны, радыекарбонны, радыелячэнне, радыелюмінесцэнцыя, радыенукліды, радыерэзістэнтнасць, радыесенсібілізацыя, радыевугляродны, радыеўстойлівасць, радыехірург, радыехімічны, радыетэрапія, радыеэкалогія; радыягенны, радыяграфія, радыялогія, радыяля́рыі, радыязонд.*

Часткі складаных слоў *аўдыя-* і *медыя-* пішуцца разам:

- аўдыятэкст, аўдыязала, аўдыяапаратура, аўдыябізнэс, аўдыядыск, аўдыяплэер, аўдыятэкст, аўдыявізуальны, аўдыялогія, аўдыяметрыя, аўдыяальбом, аўдыяматэрыялы, аўдыяпрадукцыя, аўдыязапіс, медыятэкст, медыяпадзея, медыятэкст; медыябаінг, медыябаер, медыябізнес, медыявайна, медыяіндустрыя, медыямагнат, медыяплан, медыяпланаванне, медыярэсурсы, медыярынак, медыяселер, медыясуполка, медыяхолдынг, медыяносьбіт і інш.

Існуе невялікі шэраг слоў з пачатковым *медые-* :

- медыеваль (малюнак друкаванага шрыфта), медыевальныя шрыфты, медыевіст , медыевістыка (раздзел гістарычнай навукі, з лац. medialis – які знаходзіцца пасярэдзіне і aevum - стагоддзе, эпоха).

ПРАВАПІС ЛІТАРЫ Э

- арэ^{8}нда –– арандава^{8}ць, майстэ^{8}рня –– ма^{8}йстар, адр**а**с, **а**дукацыя, **а**каном, аранж**а**рэя, атрам**а**нт, г**а**браістыка, галант**а**рэя, ганд**а**ль, д**а**лікатны, літ**а**ра, літ**а**ратура, лям**а**нт, лат**а**рэя, мом**а**нт, р**а**монт, с**а**крэт, с**а**кр**а**тар, характ**а**р, ч**а**бурэк, ч**а**чэнец.

ПРАВАПІС ЛІТАРЫ Э

- На канцы запазычаных нязменных слоў, а таксама ўласных імёнаў і геаграфічных назваў пасля зычных, акрамя *л, к,* пішацца *э*: *купэ8, рэзюмэ8, рэнамэ8, кафэ8, галіфэ8, кашнэ8, кабернэ8, фрыкасэ8, плісэ8, каратэ8, дэкальтэ8; Стру8вэ, Мерымэ8, Эйвэ8, Хасэ8, Мо8рзэ, Табі8дзэ, Брэгва8дзэ, Каба-Ве8рдэ, Душанбэ8, Сан-Тамэ8;*
- але: *са8льта-марта8ле, філе8, камюніке8, піке8.*

ПРАВАПІС ЛІТАРЫ Э

- Літара *э* ў запазычаных словах пасля губных зычных, а таксама пасля *з*, *с*, *н* пішацца згодна з літаратурным вымаўленнем:

капэ8ла, сурвэ8тка, экзэмпля8р, маянэ8з, тунэ8ль, сэ8рвіс, інтэрнэ8т , але: меда8ль, ме8неджмент, не8рвы, парла8мент, перспекты8ва, газе8та, серві8з .

Перадача акання на пісьме

- 6. Ненаціскныя фіналі *-эль, -эр* у запазычаных словах перадаюцца як *-аль, -ар*: *шні^{8}цаль*, *шпа^{8}таль*, *мі^{8}таль*, *фо^{8}рталь*, *ка^{8}рцар*, *грэ^{8}йдар*, *лі^{8}дар*, *камп'ю^{8}тар*, *пэ^{8}йджар*, *рэйсфе^{8}дар*, *эспа^{8}ндар*, *тэ^{8}ндар*, *о^{8}рдар*, *ме^{8}неджар*, *фарва^{8}тар*, *а^{8}льма-ма^{8}тар*, *кра^{8}тар*, *прэсві^{8}тар*.

адаптар, азотабактар, альма-матар, альтар эга, аўтагрэйдар, аўтсайдар, афрыкандар, бартар, бараль, баўар, блістар, брандмаўар, брандар, бранякатар, брудар, брыдаль, брыдар, брэкватар, бустар, вакодар, вальтар, ватар, відэарэкордар, віндроўар, вінчэстар, газгольдар, гальванакаўтар, гангстар, гастарбайтар, гелертар, гендар, гетар, грундар, грэйдар, гунтар, дрыфтар, дрэгстар, дыптар, дэбаркадар, дэтандар, дэфібрар,

*кагер**а**р, калеопт**а**р, катэт**а**р, каўт**а**р, кікстарт**а**р, кільват**а**р, класт**а**р, клафт**а**р, крат**а**р, крофт**а**р, кут**а**р, лід**а**р, ліст**а**р, манадэтанд**а**р, маркшэйд**а**р, мерт**а**ль, мід**а**ль, міст**а**р, міт**а**ль, орд**а**р, паліпт**а**р, пат**а**р, пат**э**рност**а**р, перыпт**а**р, пойнт**а**р, польд**а**р, порт**а**р, правайд**а**р, протапрэсвіт**а**р, псеўдадыпт**а**р, псеўдаперыпт**а**р, ротэнфюр**а**р, рут**а**р, рэйд**а**р,*

*рэпетыт**а**р, світ**а**р, сэт**а**р, скват**а**р, скут**а**р, спічрайт**а**р, спрынт**а**р, старт**а**р, стат**а**р, стэнд**а**р, сфінкт**а**р, тайм-чарт**а**р, трансміт**а**р, трэйд**а**р, тэлетайпсет**а**р, тэнд**а**р, тэрмакаўт**а**р, уітленд**а**р, унт**а**р, фарват**а**р, фід**а**ль, фід**а**р, філіст**а**р, фініш**а**р, фламаст**а**р, флат**а**р, фолд**а**р, форт**а**ль, фотасет**а**р,*

*фотаэміт**а**р, фрыгольд**а**р, фрытрэд**а**р, фухт**а**ль, фюр**а**р, хескер-шрэд**а**р, цугунд**а**р, чарт**а**р, чэст**а**р, шарфюр**а**р, шрэд**а**р, штабсшарфюр**а**р, штатгальт**а**р, штурмбанфюр**а**р, экспанд**а**р, эміт**а**р, эспанд**а**р, юпіт**а**р.*

Перадача акання на пісьме

- Ненаціскныя фіналі *-эль, -эр* ва ўласных імёнах іншамоўнага паходжання перадаюцца нязменна: *Ландэр*, *Одэр*, *Пітэр*, *Юпітэр*.
- *Адэнаўэр, Бендэр, Бідэр, Блантэр, Вестмінстэр, Віндэль, Вінтэр, Вінчэстэр, Вундэрэр, Вустэр, Гайдэль, Гайдэр, Гендэль, Геншэр, Гердэр, Гёдэль,*

Перадача акання на пісьме

- *Глост**э**р, Грот**э**р, Гюнт**э**р, Джындж**э**р, Дзюр**э**р, Карпент**э**р, Карт**э**р, Клемпер**э**р, Ланкаст**э**р, Лоў**э**р, Ланд**э**р, Маў**э**р, Мёсбаў**э**р, Но**э**ль, Од**э**р, Ольст**э**р, (Ульст**э**р, Алст**э**р), Паўд**э**р, Пет**э**р, Роч**э**ст**э**р, Рыхт**э**р, Таў**э**р, Уайтуот**э**р, Уінч**э**ст**э**р, Уолт**э**р, Уот**э**р, Фальст**э**р, Фасбінд**э**р, Фёрст**э**р, Форст**э**р, Фост**э**р, Ч**э**лендж**э**р, Шапенгаў**э**р, Шнайд**э**р, Шр**э**д**э**р, Шуст**э**р, Ш**э**д**э**ль, Ш**э**хт**э**ль, **Э**ксіт**э**р.*

Правапіс літар *а, о,* э ў складаных словах

Кронпрынц (тытул наследніка трону),
шоттэніс (гульня, у якой аб'ядноўваюцца правілы вялікага і настольнага тэніса),
электронвольт (пазасістэмная адзінка энергіі),
блокбастар (магутная авіябомба, якая можа разбурыць квартал; асабліва паспяховая акцёрская гульня, высокабюджэтны галівудскі фільм),
блокпост, (абаронны прапускны пункт),
блогасфера (сукупнасць блогаў як сацыяльнай сеткі).

Правапіс літар *а, о, э* ў складаных словах

*Аз**о**таген, к**о**ксагазавы, п**о**льскамоўны, ф**о**сфарнакіслы, хвар**о**батворны,*

агòрафо8бія, азòнасто8йкі, азòтнакі8слы, збòжжасхо8вішча, кòксага8завы, мангòлазна8ўства, мòвазна8ўства, мòвазна8ўчы, матòразбо8рка, рабòтада8вец, слòватво8рчасць, фòндасхо8вішча і інш.

Правапіс літар *а, о, э* ў складаных словах

- Літара *о* захоўваецца ў складаных словах, першай часткай якіх з'яўляюцца *слова-, што-, фота-, мота-*: *словафо8рма, словатво8рчасць; штодзённы, штоме8сяц, штого8д; фотазды8мак, фотако8пія, фотаплёнка, фотака8мера, фотавы8стаўка* і г.д.;

Правапіс літар а, о, э ў складаных словах

- але: *фатагра8фія* і вытворныя ад яго; *мотаго8нкі*, *мотакро8с*, *мотаспо8рт* і г.д.; але: *матаво8з*, *матацы8кл* і вытворныя ад іх.

Перадача якання на пісьме

- Галосныя *е, ё* ў першым складзе перад націскам абазначаюцца на пісьме літарай *я*: *зе^{8}млі –– зямля^{8}, зе^{8}лень –– зялёны, се^{8}м'і –– сям'я^{8}, сёлы –– сяло^{8}, сёстры –– сястра^{8}, вёслы –– вясло^{8}, е^{8}лка –– ялі^{8}на, ёмкі –– ямчэ^{8}й, ёрш –– ярша^{8}, лён –– ляно^{8}к, мёд –– мядо^{8}к, дзе^{8}нь –– дзянёк, лес –– лясны^{8}, ве^{8}цер –– вятры^{8}, сце^{8}ны –– сцяна^{8}, дзе^{8}вяць –– дзявя^{8}ты, дзе^{8}сяць –– дзяся^{8}ты, сем –– сямна^{8}ццаць, во^{8}сем –– васямна^{8}ццаць, цацеруко^{8}ў –– цацяру^{8}к, пераne^{8}сці –– перанясу^{8}.*

Праблемы:

- Часопіс “Роднае слова” (№2, 2009, с. 90) падаў некарэктную рэкамендацыю аб напісанні лічэбнікаў *семдзесят* і *восемдзесят*, неправамерна пашырыўшы напісанне літары *я*: *семдзясят* і *восемдзясят*, пры тым што націск у гэтых словах падае на першы склад.
- У № 6 , 2009 зроблена папраўка і прынесены прабачэнні чытачам.
- Сямі́дзесяці і васьмі́дзесяці, а не: сямідзесяці́ і васьмідзесяці́, але: сямідзяся́ты і васьмідзяся́ты.

Прыстаўныя літары ***і*** і ***а***

- Пасля прыставак і першай часткі складанага слова, якія заканчваюцца на галосную, прыстаўныя літары ***і*** і ***а*** перад ***р***, ***л***, ***м*** не пішуцца: *заржавець*, *заржаць*, *зардзецца*, *замглёны*, *замшэлы*, *прымчацца*, *вокамгненна*.

Спалучэнні галосных у запазычаных словах

1. Калі спалучэнні *іо*, *йо* вымаўляюцца як два склады, тады яны на пісьме абазначаюцца:

- у пачатку слова –– літарамі *іо* пад націскам і *іа* не пад націскам: *іо*^{8}*н*, *іо*^{8}*нны*, *Іо*^{8}*сіф*; *Іані*^{8}*чнае мора*, *іані*^{8}*йцы*, *іаніза*^{8}*цыя*, *Іакага*^{8}*ма*, *Іаркшы*^{8}*р*, *Іашка*^{8}*р-Ала*^{8}, *Іаа*^{8}*н*.

Спалучэнні галосных у запазычаных словах

- 2. Калі спалучэнні *іо, йо* вымаўляюцца як адзін склад, тады на пісьме яны перадаюцца:
- у пачатку слова –– праз *ё*: *ёг*, *ёгурт*, *ёд*, *ёдзісты*, *ёт* (гук), *ёта* (літара), *ётацыя*, *ёдаформ*, *ёднаваты*, *ётаваны*, *Нью-Ёрк, Ёфе*.

Спалучэнні галосных у запазычаных словах

- 6. Спалучэнне *йа* на пісьме перадаецца:

пасля галосных і ў пачатку слова — праз *я*: *раяль*, *пляяда,* *сакваяж*, *лаяльны*, *Савоя*, *Малая*, *Мая*, *ярус*, *яхта*, *ярд*, *яхант*, *ятаган*.

Нескладовае ў і у складовае

- у пачатку слова (калі гэта слова не пачынае сказ і перад ім няма знакаў прыпынку): *на ўвесь дзень* (*ад усіх*), *моцны ўдар* (*ад удару*), *хацела ўзяць* (*хацеў узяць*), *сонца ўзімку* (*месяц узімку*), *крыкі «ўра»* (*крык «ура»*), *для ўніята* (*з уніятам*), *ва ўніверсітэце* (*перад універсітэтам*), *на ўзвей-вецер* (*сцяг узвіўся*), *ледзьве ўчуў* (*раптам учуў*);

Нескладовае ў і у складовае

- у сярэдзіне слова пасля галосных перад зычнымі: *аўдыенцыя*, *саўна*, *фаўна*, *аўдыякасета*, *аўра*, *даўн*, *джоўль*, *каўчук*, *маўзер*, *маўр*, *паўза*, *раўнд*; але: *траур*;

Нескладовае *ў* і *у* складовае

- У канцы запазычаных слоў ненаціскное *у* не скарачаецца: *фрау*, *Шоу*, *Ландау*, *Каратау*, *Дахау*, *Цеміртау*, *ток-шоу*, *ноу-хау*.
- Гук [у] не чаргуецца з [ў] у запазычаных словах, якія заканчваюцца на *-ум, -ус*: *прэзідыум*, *кансіліум*, *радыус*, *страус*, *соус* і вытворных ад іх.

Нескладовае *ў* і *у* складовае

- Гук **[у]** на пачатку ўласных імён і назваў заўсёды **перадаецца вялікай літарай *У складовае* без надрадковага значка**: *ва Узбекістан* (*для ўзбекаў*), *на Уральскіх гарах* (*на ўральскіх дарогах*), *на Украіне* (*за ўкраінцаў*), *за Уладзіміра, каля Уладзіслава, да Усяслава.* Гэтае правіла засталося нязменным і датычыць усіх іменаў уласных. Калі ж запіс ідзе вялікімі літарамі, то ён павінен падлягаць агульным правілам: БЕЛАРУСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ ЎНІВЕРСІТЭТ ВІТАЕ ЎДЗЕЛЬНІКАЎ КАНФЕРЭНЦЫІ.

ЦІ ПАЎПЛЫВАЮЦЬ ☺ НА ПРАВАПІС *Ў НЕСКЛАДОВАГА* СМАЙЛІКІ?

- *Стаяла :-) у вачах радасць, мне было :-(у цябе сумна.*

Нескладовае *й*

- Гукавое спалучэнне зычнага гука [й] з галоснымі ў словах іншамоўнага паходжання перадаецца ётаванымі галоснымі, як і ў словах уласнабеларускіх:
- на пачатку слова: ***Ё**фе*, *Нью-**Ё**рк*.

Нескладовае *й*

- **[йе]** – Ханс Хенрык Егер, Іштван Едлік, Езд (горад у Іране), Эльфрыда Елінэк, уранавыя Еліры, Елоўнайф (горад у Канадзе), Елоўстан (прыток ракі Місуры), Ельскі ўніверсітэт, Зігмунд Ен, Ена (горад у Германіі), Вальтэр Енс, Вільгельм Енсэн, енскія рамантыкі, Енчэпінг (горад у Швецыі), Анкер Ергенсэн, Еркская астранамічная абсерваторыя, Хасэ Ера; **[йі]** – Іглава (горад у Чэхіі), Іржы Падэбрад, Уільям Батлер Ітс (вымаўляецца *і ётавае* – **[йі]**); **[йо]** – Слабадан Ёванавіч, Франчэска Ёўкаў.

Нескладовае *й*

- Паводле “Зваротнага слоўніка” (http://www.dictionnaire.narod.ru /reverse.htm) агульнай колькасцю ў 99430 адзінак, у рускай мове на гук **[й]** заканчваецца 20 866 слоў. Калі спраектаваць гэта на беларускую мову, то іх прыблізна на 18 тысяч менш. Лічба даволі паказальная…

Падоўжаныя і падвоеныя зычныя

- У запазычаных словах, у тым ліку ва ўласных імёнах і назвах, і вытворных ад іх словах падвоеныя літары звычайна не пішуцца: *граматыка, група, калектыў, калекцыя, сума, карэспандэнт, каса, касір, тэрыторыя, піца, саміт*; *Ала, Васа, Генадзь, Іна, Нона, Іпаліт, Кірыл, Адэса, Калькута, Марока, Ніца*; але: *бонна, донна, манна, панна, ванна, мадонна, саванна*; *Ганна, Жанна, Сюзанна, Мекка* (меккскі) і інш. Напісанне такіх слоў вызначаецца па слоўніку.

Змякчальны мяккі знак

- у прыметніках з суфіксам *-ск-*, утвораных ад назоўнікаў на *-нь*: *конскі* (конь), *астраханскі* (Астрахань), *любанскі* (Любань), *плзенскі* (Плзень), *чань-чунскі* (Чань-Чунь), *цянь-шанскі* (Цянь-Шань).

Змякчальны мяккі знак

- *Юньнанскі* (Юньнань), *аньшанскі*, (Аньшань), *сычуанскі* (Сычуань), *цзілінскі* (Цзілінь), *цяньцзінскі* (Цяньцзінь), *фуцзянскі* (Фуцзянь), *хунанскі* (Хунань), *хэнанскі* (Хэнань), *сямынскі* (Сямынь), *бачуанскі* (Бачуань), *дунгуанскі* (Дунгуань), *мааньшанскі* (Мааньшань), *чжуншанскі* (Чжуншань), *лушанскі* (Лушань), *лэншуйтанскі* (Лэншуйтань), *ляньюанскі* (Ляньюань), *цяньмэнскі* (Цяньмэнь), *шыянскі* (Шыянь), *далянскі* (Далянь), *вафандзянскі* (Вафандзянь), *іньчуанскі* (Іньчуань), *тайюанскі* (Тайюань), *цзінанскі* (Цзінань)

Правапіс абрэвіятур

- У абрэвіятурах скарочаныя часткі пішуцца так, як у адпаведных поўных словах: *гарсавет* (*гарадскі*), *прамкамбінат* (*прамысловы*), *Беллітфонд* (*беларускі, літаратурны*), *райбудкантора* (*раённая, будаўнічая*), *прафкам* (*прафсаюзны камітэт*), *ваенкам* (*ваенны камісар*), *гарвыканкам* (*гарадскі выканаўчы камітэт*), *член-кар.* (*член-карэспандэнт*), *рыбгас* (*рыбная гаспадарка*), *інтэрпал* (*інтэрнацыянальная паліцыя*), *лінкар* (*лінейны карабель*).

МЕТРО,ЧЫГУНАЧНЫ ВАКЗАЛ
ГАРВЫКАНКАМ, ГАЛОЎНЫ
КОРПУС БДУ
А
М
ГРАМАДСКА-ГАНДЛЁВЫ
ЦЭНТР “СТАЛІЦА”
ПАРКІНГ

Правапіс абрэвіятур

- Калі абрэвіятура скланяецца, канчаткі пішуцца разам малымі літарамі: *у нашым ЖЭСе*, *працаваў на МАЗе*, *рамонт ЦУМа*, *дысертацыя ў ВАКу*.
- Дапускаецца напісанне малымі літарамі агульнавядомых абрэвіятур, калі слова ўспрымаецца як простае: *схадзіў у жэс* і інш.
- Малыя літары могуць уваходзіць у камбінаваныя абрэвіятуры: *ЛіМ*, *БелТА*, *УП «Белкніга»*, *БелНДВІ* (*Беларускі навукова-даследчы ветэрынарны інстытут*).

Увага!

- ***БелТА* – Беларускае тэлеграфнае агенцтва.** **Няправільнае напісанне:** *БЕЛТА*. Калі прыняць такое напісанне, то перад намі не змешаны тып абрэвіятуры, а гукавы. Значыць, трэба расшыфраваць усе складнікі яе (Б. Е. Л. Т. А.), што "прывядзе" зусім не да наймення агенцтва. Апошнім часам набыў рапаўсюджанне **няправільны** варыянт вымаўлення гэтай абрэвіятуры: з націскам на апошнім складзе – БелТÁ замест правільнага Бе́лТА. Націскной пазіцыяй падкрэсліваецца сутнасць першага слова – беларускае…

Правапіс абрэвіятур

- У некаторых абрэвіятурах напісанне можа не адлюстроўваць натуральнае вымаўленне: *ТЮГ* –– Тэатр юнага гледача (вымаўляецца [ц’ух]), *РІВШ* –– дзяржаўная ўстанова адукацыі «Рэспубліканскі інстытут вышэйшай школы» (вымаўляецца [рыўш]).

Скарачэнне слоў рэгламентуецца наступнымі правіламі:

- калі імя або імя па бацьку пачынаецца з дыграфа *Дз*, то ініцыялам выступае толькі літара *Д*:

  Дзмітрый Дзмітрыевіч – Д.Д., Вольга Дзмітрыеўна – В.Д., ДЭК (дзяржаўная экзаменацыйная камісія).

Увага!

- У апошні час у пісьмовую практыку прыйшло шмат абрэвіятур-запазычанняў, якія вылучаюцца пэўнай плеанастычнасцю (збыткоўнасцю, лішкавасцю слоў), таму што ў іх утрымліваецца двайное ўказанне на прадмет размовы: CD-*дыск*, DVD-*дыск*, ERD-*дыяграма*, IT-*тэхналогіі (сфера)*, RAID-*масіў*, VIP-*персона* і інш.

ГЛАВА 5

ПРАВАПІС НЕКАТОРЫХ МАРФЕМ

2. Прыстаўка *су-* пішацца:
у назоўніках, дзе *су-* выдзяляецца толькі гістарычна:

- *сусед, сувой, сувязь, супын, супынак, сутаргі, сумятня, супастат, супоня, суткі, сутокі, суцяга, сумёт, сустаў;*
- у новых утварэннях, калі ёсць слова і без *су-*: *суграмадзянін, супалімер, сукрэдытор, сукіраўнік, супастаўшчык, сучлен, суапякун, супрацоўнік, суродзіч, сунаймальнік, суспадчыннік, суадказчык, сузабудоўшчык, сувыканаўца* і інш.;

2. Прыстаўка *су*- пішацца:

- у словах, якія без *су*- не ўжываюцца: *суквецце*, *сузор’е*, *суладдзе*, *сугучча*, *суглінак*, *супесак*, *сукравіца*, *сузіральнік*, *сумежжа*.

5. Прыстаўка *са-* пішацца:

- у некаторых назоўніках, дзе прыстаўка выдзяляецца толькі гістарычна: *сасуд*, *савет*, *сабор*, *саюз*, *саслоўе*;
- у запазычаннях і кальках (пераважна з рускай мовы): *саіскальнік*, *сакурснік*, *садружнасць*, *сатрапезнік*, *сачыненне*, *састаў*, *саслужывец* і інш.

Прыстаўкі З-, С-

- Калі корань слова пачынаецца з галосных *а*, *у*, *э* або ненаціскнога *і*, якое пераходзіць у *ы*, замест прыстаўкі *з-* пішацца прыстаўка *с-*: *сарганізаваць*, *сумысна*, *сэканоміць*, *сыграць*; але: *зымправізаваць, зыначыць*.

Пераважная большасць запазычаных дзеясловаў ужываецца з суфіксам *-ава-* (*-ява-*):

- *дэградадаваць, фальсіфікаваць, арыентаваць, прагназаваць, балансаваць, цытаваць, аналізаваць, іранізаваць, культываваць, кантактаваць, планаваць, групаваць, нацыяналізаваць, прыватызаваць, дэклараваць, ліквідаваць, акліматызаваць,*

Пераважная большасць запазычаных дзеясловаў ужываецца з суфіксам -*ава*- (-*ява*-):

- *перафразаваць, кваліфікаваць, інфармаваць, урбанізаваць, каталізаваць, функцыянаваць, ваенізаваць, кантраляваць, тыпізаваць, паразітаваць, фінансаваць, тыражаваць, ігнараваць, рэагаваць, кансультаваць,*

Пераважная большасць запазычаных дзеясловаў ужываецца з суфіксам *-ава-* (*-ява-*):

- *прафіляваць, ангажаваць, нерваваць, абстрагаваць, імпартаваць, дэбатаваць, дэбютаваць, інспектаваць, экспартаваць, рэканструяваць, дыскутаваць, правакаваць, фінішаваць*.

2. Дзеяслоўны суфікс *-ірава-* (*-ырава-*) ужываецца:

- калі без гэтага суфікса ўзнікае аманімія дзеясловаў з дзеясловамі з суфіксам *-ава-*

(*-ява-)*: *буксіраваць –– буксаваць, парадзіраваць –– парадаваць, візіраваць –– візаваць, будзіраваць –– будаваць, газіраваць –– газаваць, камандзіраваць –– камандаваць, пазіраваць –– пазаваць, пасіраваць –– пасаваць, тушыраваць –– тушаваць, парыраваць –– параваць, паніраваць –– панаваць, фарміраваць –– фармаваць, апаніраваць –– апанаваць;*

2. Дзеяслоўны суфікс *-ірава-* (*-ырава-*) ужываецца:

- калі дзеяслоў без *-ір-* (*-ыр-*) губляе сваю фармальную і семантычную акрэсленасць: *шакіраваць, бісіраваць, бравіраваць, гарманіраваць, драпіраваць, лабіраваць, грасіраваць, курыраваць, лавіраваць, дэкарыраваць, сервіраваць, фантазіраваць, лакіраваць, штудзіраваць, мусіраваць, татуіраваць* і інш.;

2. Дзеясловўны суфікс *-ірава-* (*-ырава-*) ужываецца:

- калі дзеяслоў мае вузкатэрміналагічнае значэнне: *манціраваць, пасівіраваць, аксідзіраваць, зандзіраваць, дэкаціраваць, сталіраваць, дэмпфіраваць, юзіраваць, юсціраваць, парафіраваць, дыфундзіраваць*.

-іраваі –ава-:

- У некаторых выпадках паралельна ўжываюцца дзве формы: *дэмаскіраваць –– дэмаскаваць, акупіраваць –– акупаваць, курсіраваць –– курсаваць, калькіраваць –– калькаваць, базіраваць –– базаваць.*

ГЛАВА 6

ПРАВАПІС ВЯЛІКАЙ І МАЛОЙ ЛІТАР

ПРАВАПІС ВЯЛІКАЙ І МАЛОЙ ЛІТАР

- Вялікая літара – гэта часцінка менталітэту народа, у якой выражаецца вобраз мыслення, светаўспрыманне, духоўная наладкаванасць. Нам зусім не ўласціва падкрэсліваць сваё “я”, тады як у англійскай мове асабовы займеннік “I” (“я”) пішацца толькі з вялікай літары. Мы ж аддаём перавагу ў выбары напісання вялікай літары займенніку другой асобы “Вы”. Хіба гэта не нацыянальная асаблівасць народа, якая выражаецца ў мове?

1. З вялікай літары пішуцца:

- часткі састаўных асабовых імёнаў кітайцаў, карэйцаў, в’етнамцаў, бірманцаў, інданезійцаў, тайландцаў, цэйлонцаў, японцаў: *Ань Лушань, Ван Янмінь, Сунь Ятсен, Тао Юаньмінь, Цзян Гуанцы* (Кітай); *Ан Чхан Хо, Чхве Чхі Вон, Пак Ін Но* (Карэя);

1. З вялікай літары пішуцца:

- *Нгуен Фук Ань, Нгуен Чай* (В'етнам); *Пі Маў Нін, Такін Кода Хмайн* (Бірма); *Сутан Такдыр Алішахбана, Прамудзья Ананта Тур, Утуі Тутанг Сантані* (Інданезія); *Кулаб Сайпрадыт, П'я Тасін* (Тайланд); *Карахара Карахіта* (Японія).

§ 26. Вялікая і малая літары ў найменнях асоб, звязаных з рэлігіямі, назвах міфалагічных і казачных герояў

З вялікай літары пішуцца:

- найменні найвышэйшых божастваў (бостваў) у рэлігійных культах, а таксама ўсе словы ў спалучэннях, якія змяшчаюць гэтыя назвы: *Бог, Саваоф, Алах, Яхве, Шыва, Вішну; Госпад (Гасподзь), Усявышні, Уладыка Нябесны, Усемагутны Бог, Святая Тройца, Бог Айцец, Бог Сын, Божы (Боскі) Сын, Бог Дух Святы, Святы Дух, Прасвятая Тройца, Божая (Боская) Маці, Прачыстая Уладычыца Нябесная, Прасвятая Дзева Марыя, Царыца Нябесная, Месія;*

З вялікай літары пішуцца:

- прыметнікі, утвораныя ад слова *Бог*:

  Божы (*Боскі*) *суд*, *Божы* (*Боскі*) *храм*, *Божая* (*Боская*) *міласць*;

2. З малой літары пішуцца:

- слова *бог* (*гасподзь*) ва ўстойлівых выразах, звязаных з выказваннем розных пачуццяў у прастамоўі, а не са зваротам да Бога паводле рэлігійнай абраднасці і ўяўленняў: *бог яго ведае*, *божа* (*божачка*) *ты мой*, *божа збаў*, *дай божа*, *крый бог* (*божа*), *не давядзі бог* (*божа*, *госпадзі*), *ратуй божа*, *дзякаваць* (*дзякуй*) *богу* (*табе*, *госпадзі*), *бог з табой* (*з ім*, *з вамі*), *алах з ім*;

2. З малой літары пішуцца:

- слова *бог* з агульным значэннем боства ў спалучэнні з асабовай назвай або з назоўнікам з агульным значэннем у родным склоне: *старажытны славянскі бог Пярун, бог сонца Дажбог, Сварог –– бог неба*.

§ 28. Вялікая і малая літары ў назвах дзяржаўных органаў і іншых арганізацый

З вялікай літары пішуцца:

- усе словы ў найменнях вышэйшых органаў заканадаўчай, выканаўчай і судовай улады Рэспублікі Беларусь і іншых краін: *Савет Міністраў Рэспублікі Беларусь, Канстытуцыйны Суд Рэспублікі Беларусь, Вярхоўны Суд Рэспублікі Беларусь, Дзяржаўная Дума Федэральнага Сходу Расійскай Федэрацыі, Нацыянальны Кангрэс* (у Злучаных Штатах Амерыкі), *Усекітайскі Сход Народных Прадстаўнікоў*; але: *Нацыянальны сход Рэспублікі Беларусь, Палата прадстаўнікоў Нацыянальнага сходу Рэспублікі Беларусь.*

З малой літары пішуцца:

- 2. З малой літары пішуцца найменні аддзелаў і іншых падраздзяленняў навуковых і адукацыйных устаноў, іх органаў кіравання, а таксама словы тыпу калегія, вучоны савет, навукова-метадычны савет, савет па абароне дысертацый, факультэт, аддзяленне, сектар, група: *вучоны савет факультэта журналістыкі Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, савет па абароне дысертацый, калегія Міністэрства культуры, кафедра беларускай мовы*;

- але: *Агульны сход Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, Аддзяленне аграрных навук Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі.*

§ 29.Вялікая і малая літары ў йменнях пасад і званняў, ветлівых ротах і спецыяльных абазначэннях

З вялікай літары пішуцца:

- словы або спалучэнні слоў, якія з’яўляюцца афіцыйнымі назвамі асобы па вышэйшых дзяржаўных і рэлігійных пасадах: *Прэзідэнт Рэспублікі Беларусь, Прэм’ер-міністр Рэспублікі Беларусь, Прэзідэнт Расійскай Федэрацыі, Старшыня Савета Рэспублікі Нацыянальнага сходу Рэспублікі Беларусь,*

З вялікай літары пішуцца:

- *Старшыня Палаты прадстаўнікоў Нацыянальнага сходу Рэспублікі Беларусь, Старшыня Канстытуцыйнага Суда Рэспублікі Беларусь, Галоўнакамандуючы Узброенымі Сіламі Рэспублікі Беларусь, Генеральны пракурор Рэспублікі Беларусь,*

З вялікай літары пішуцца:

Мітрапаліт Мінскі і Слуцкі, Патрыяршы Экзарх усяе Беларусі, Кароль Іярданіі, Каралева Аб'яднанага Каралеўства Вялікабрытаніі і Паўночнай Ірландыі, Імператар Японіі, Папа Рымскі, Патрыярх Маскоўскі і ўсяе Русі, Далай-Лама.

З малой літары пішуцца:

- У неафіцыйным ужыванні словы *прэзідэнт, старшыня, кароль, імператар* пішуцца з малой літары: *візіт прэзідэнта, выступленне старшыні, прыём у караля, загад імператара*; але: *выбары Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь.*

§ 32. Вялікая і малая літары ў назвах знамянальных падзей і дат, перыядаў і эпох, святаў

- 1. З вялікай літары пішуцца:
- аднаслоўныя ўласныя назвы і першае слова ў састаўных назвах знамянальных падзей і дат, перыядаў і эпох: *Варфаламееўская ноч, Адраджэнне, Рэфармацыя, Крыжовыя паходы, Лядовае пабоішча, Крычаўскае паўстанне, Супраціўленне, Першая сусветная вайна, Другая сусветная вайна.*

ГЛАВА 8

ПРАВІЛЫ ПЕРАНОСУ

ПРАВІЛЫ ПЕРАНОСУ

- 2. Калі ў сярэдзіне слова паміж галоснымі маецца спалучэнне зычных, то пераносіцца на наступны радок або ўсё гэта спалучэнне, або любая яго частка. Можна пераносіць: *ся-стра*, *сяс-тра*, *сяст-ра*; *во-стры*, *вос-тры*, *вост-ры*; *пту-шка*, *птуш-ка*; *кро-пля*, *кроп-ля*; *ма-ста-цтва*, *мас-тац-тва*, *мас-тацт-ва*; *калос-се*, *кало-ссе*; *сол-лю*, *со-ллю*; *памяц-цю*, *памя-ццю*; *мыц-ца*, *мы-цца*; *паа-бапал*, *па-абапал*; *насен-не*, *насе-нне*.

Пры пераносе нельга:

- пакідаць або пераносіць на наступны радок адну літару, нават калі яна адпавядае складу: *аса-ка*, *лі-нія*, *ра-дыё*, *еха-лі*, *па-коі*;
- разбіваць пераносам спалучэнні літар *дж* і *дз*, калі яны абазначаюць адзін гук [дж], [дз’]: *ура-джай*, *са-джаць*, *ра-дзі-ма*, *ха-дзіць*.

Пры пераносе нельга:

- аддзяляць ад папярэдняй галоснай літары *й* і *ў*: *сой-ка*, *бой-кі*, *май-стар*, *дай-сці*, *зай-мацца*, *праў-да*, *слоў-нік*, *маў-чаць*, *заў-тра*, *праў-нук*;
- аддзяляць мяккі знак і апостраф ад папярэдняй зычнай: *буль-ба*, *прось-ба*, *вазь-му*, *бур’-ян*, *сем’-яў*, *мыш’-як*.

Увага!

- не адрываюцца ад прозвішчаў ініцыялы: *Я. Брыль, К.М. Міцкевіч, Я.Ф. Карскі, Гурскі М.І.*

Пры пераносе можна:

- Спалучэнні *дж* і *дз* можна разбіваць пераносам, калі *д* адносіцца да прыстаўкі, а *з*, *ж* — да кораня: *пад-жары*, *ад-жаць*, *пад-земны*, *ад-значыць*.

РАЗДЗЕЛ II ПУНКТУАЦЫЯ

- 2. Калі ў канцы апавядальнага сказа ў дужках указваецца аўтар або даецца пашпартызацыя, то кропка ставіцца пасля дужак: *Жнеі спяваюць у полі, жыта густое жнучы* (М. Танк). *Госця, маладая дзяўчына, сядзела ў пакоі і ціха размаўляла з маці* (У. Караткевіч). *Выдатны паэт і крытык Максім Багдановіч вылучаўся глыбокай і шырокай адукацыяй, тонкім разуменнем паэзіі* (ЛіМ).

ПУНКТУАЦЫЯ

- Калі загаловак, назва або надпіс складаюцца з двух або некалькіх сказаў, то кропка пасля апошняга сказа не ставіцца: *Рэстаран «Ружа». Сямейныя абеды*

ПУНКТУАЦЫЯ

- *Дзе вы, песні жніўныя? Хто вас адвячоркамі панясе над ніваю?* (П. Броўка).
- *Эх, і прывабныя стаяць летнія дзянькі!* (І. Навуменка).
- *«Рукі ўгору!» –– грымнуў тут дзядзька Мірон...* (М. Лынькоў).

ПУНКТУАЦЫЯ

- *«Сцяпанка, –– сказаў чалавек, –– ідзі пасядзі ў цяньку, ты стаміўся»* (К. Чорны).
- *Анатоль Анікейчык пісаў пра помнік Янку Купалу ў Аўраў-парку: «У аснову ідэі гэтага помніка я паклаў Купалаўскі верш “Брату на чужыне”».*

Унармаванасць дзяржаўнай мовы, захаванне адзінства арфаграфічных норм пісьмовай мовы забяспечваюць **стабільнасць** у сферы моўнай камунікацыі і маюць важнае **дзяржаўнае і палітычнае** значэнне.